

УДК 327:94:82:070(591.1:477)

СИРІЙСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА ВЗАЄМОЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ: ІСТОРИЧНИЙ, ЛІТЕРАТУРНИЙ, ЖУРНАЛІСТСЬКИЙ АСПЕКТИ

Каміран Шейхо

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
буль. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Розглянуто щоденник Павла Алепського „Подорож патріярха Макара”, який подорожував Україною у часи гетьманування Богдана Хмельницького, та наукові, прозові і поетичні твори Агатангела Кримського, який перебував у відрядженні в Сирії у 1896-1898 роках. На основі праць П. Алепського та А. Кримського показано взаємозацікавленість сирійців і українців культурою, звичаями, традиціями, побутом.

Ключові слова: Сирія, Україна, культура, релігія, побут, архітектура, публіцистика, журналістика, етнічна багатоманітність, орієнталістика.

Осмилення історичного розвитку Сирії та України дає підставу стверджувати про спільні обставини, що впливали на долю сирійського і українського народів. Колонізатори, які впродовж багатьох століть панували над Сирією і Україною, намагалися збутися „національної обмеженості” своїх різноплемянних громадян. „Для творців такої цивілізації пріоритетним є побутово-комфортне, матеріально-споживацьке, космополітичне, а не національно-духовне життя людини” [16, с. 10], – підкреслює професор Василь Лизанчук. Йдеться про втрати етнічного характеру, нівеляцію етнічного розмаїття людства, яке саме по собі є величезною цінністю. Адже етнічна багатоманітність людства з багатоманітністю культур, багатоманітністю мов – основний здобуток людської історії. І втрата його – величезне збіднення і примітивізація. „Якщо за рахунок цього досягається концентрація сил – насамперед технічних і певною мірою інтелектуальних, то ця концентрація відбувається таким чином, що досягнення, які вона забезпечує, – проблематичні; втрати ж – очевидні”, – [11, с. 3], – зазначає академік Іван Дзюба.

Отже, загальносвітова культура у процесі глобалізації аж ніяк „не повинна формуватися як головна одиниця, отримана в результаті уніфікації й знищення множинних окремих національних і традиційних пріоритетів, хоч які б малі території ними були охоплені, – наголошує всесвітньо відомий японський філософ, діяч культури, письменник Дайсаку Ікеду. – Перли не міцніші від діамантів, але від цього не менш прекрасні. Соловей дрібніший від орла, але не гірший від нього. І культура жива лише тоді, коли світ сповнений багатоманітністю. Наша цивілізація зуміє створити воістину загальносвітову

культуру, коли навчиться цінувати всі без винятку суспільні й духовні надбання людей як різноманітні варіанти вираження єдиної для всіх людяності” [12]. Саме тому у цьому контексті важливо привернути увагу до сирійсько-української взаємозацікавленості, адже людина на кожному відтинку часу прогресує у своєму розвитку і стає, таким чином, творцем національного розмаїття навколишнього світу, в якому живе, встановлює нові закони, дотримується або не дотримується цих нових законів, народжує нове покоління і врешті-решт помирає природним шляхом. Ця закономірність повинна влаштувати кожну людину, за умови, якщо не буде жодного зазіхання на право мирного та безпечного співіснування кожного етносу, народу, нації.

Цілими сторіччями та тисячоліттями всі культурні народи висилали своїх передових людей, щоб розкрити всі тайни нашої землі. Про українську землю найстаріші відомості належать арабам, грекам, римлянам. У IX – X ст. араби були культурним народом; як купці багато їздили по різних землях і тому на свій час вважалися першими географами у світі. Майже всі арабські письменники, серед яких Аль-Масуді, Ібн-Хаукаль, Ібн-Даст, Ібн-Якуб, ясно відрізняють слов'ян від „Руси”, причім головним містом слов'ян вважають Київ, який називають „Куяб”. Про самий народ кажуть, що він займається хліборобством та почасти скотарством, є суворий і войовничий. „Подорожували чужинці по Україні, щоб чи нав'язати зносини з Україною, чи притягнути її до політичного, культурного, а то й господарського життя своєї країни, та використати наші скарби та цінності, а дати нам свої. Поза політичними, господарськими й культурними причинами були й релігійні [1, с. 126], – писав доктор Володимир Огоновський у передмові до денника Павла Алепського „Подорож патріярха Макара”.

Антіохійський патріярх Макар III їздив до Москви „по милостиню, бо його патріярхія була дуже задовжена” (В. Огоновський). Цю подорож, яка почалася з родинного міста Алеппо в Сирії 5 серпня 1652 р. і закінчилася 21 червня 1658 р., куди патріярх повернувся „із великою милостинею – хутрами”, описував син Макара III Павло, який виконував функції секретаря антіохійського патріярха. У 1666 р. патріярх Макар III вдруге їздив до Москви на Собор, що судив московського патріярха Никона. Під час повернення в Сирію у Тифлісі (Тбілісі) 1669 р. архідиякон Павло Алепський помер, а патріярх Макар III у Царгороді був заарештований.

Подорож патріярха Макара III Павло Алепський описав своєю рідною, арабською мовою. „Вона видко була дуже поширена, бо досі вдалося віднайти три її тексти: лондонський, московський і київський. З лондонського, найпоширенішого тексту, зробили 1836 р. англійський переклад, але перекладач багато пропустив. Потім цей текст десь затратився. З англійського перекладу робили переклади російською мовою. Але щойно в 1896-1900 рр. арабський учений Муркос дав повний переклад з арабської мови на російську на основі московського тексту. З третього, київського тексту, робили теж переклад, але досі його не видрукували. Українською мовою підготував переклад у витягах академік М. Грушевський (Історія України – Руси. – Т. IX. – С. 966-1010), при чому місцями робив порівняння з рукописом перекладу

київського тексту. Наш переклад дає без пропусків усе, що Павло списав за час подорожі по Україні” [1, с. 126], – зазначив Володимир Огоновський.

З великого твору 15 книг В. Огоновський переклав цілу книгу IV, частину V і XII книги. Свій переклад він зробив із перекладу Муркоса. Цей переклад В. Огоновського надрукував журнал-місячник „Життя і знання” у 1935-1936 роках.

Хоч в Україні Павло Алепський перебував всього 100 днів у 1654 і 1656 роках, але його описи, на думку В. Огоновського, вичерпніші, ніж тих чужинців, що роками проживали в Україні. „З незвичайною вражливістю й безпосередністю свіжого, незагромадженого знаннями і досвідом інтелекту, з жадністю майже дикуна – ловить Павло і зафіксує в своїх споминах вражіння – не викривлені якою-небудь літературною рутинною – не маючи претензій піклуватися ні ерудицією, ні блискучим стилем, захоплений бажанням переказати землякам можливо докладно всі ті чуда і дива...” [10, с. 966-967], – підкреслював академік Михайло Грушевський.

З висоти нинішнього часу можна сміливо стверджувати, що описана Павлом Алепським подорож антіохійського патріярха Макара III є незаперечним взірцем художньо-документальної публіцистики. Око Павла Алепського вміло помітити найцікавіші деталі, які він осмислював і вправно описував. Це не лише дивує, а й захоплює, адже Павло Алепський не знав ні української, чи як він писав козацько-руської, ні російської, чи як він зазначав, московської, ні якої-небудь слов'янської мови. Йому могла почасти помагати і грецька мова, але розмови мусіли відбуватися через перекладачів-драгоманів.

Подорожуючи Україною з патріярхом Макаром III Павло Алепський бачив великий зрив українського народу за незалежність, свободу, свою державу під проводом Б. Хмельницького. Він, як пише М. Грушевський, „незвичайно живо відчув красу цієї героїчної доби в житті українського народу, пафос революції, народного повстання, боротьби за визволення, повної жертв, самовідречення й ідеалізму. ...Він з насолодою дихає цим повітрям свободи, відчуваючи весь трагізм цього нетривкого балансування між її вживанням і розплатою, смертю за неї та всіма іншими страхами війни і неволі. Його завваження на тему цього щастя визволення і тих жертв, якими воно купувалося, не раз дивують тонким відчуженням, так що воно глибоко вражає сучасного читача. Навіть в українській літературі не знаходимо такого безпосереднього ентузіазму...” [10, с. 969]. Про зустріч з гетьманом Богданом Хмельницьким Павло Алепський пише так: „Він над'їхав від міської брами з великим почетом, серед якого ніхто його не міг би був пізнати, всі були в гарних одягах, у коштовній зброї, а він мав простий короткий одяг і зброя його була незамітна. Побачивши нашого патріярха здалека, він зліз із коня, а з ним позлазили всі, що були з ним, підійшов до патріярха, поклонився йому двічі, поцілував край його одежі, а потім хрест і правицю, а наш владика-патріярх поцілував його в голову...”

...Сам Хмель – людина в похилих роках, але держиться ще кріпко: нелукавий, спокійний, мовчаливий, людей не цурається; всіх справ доглядає сам, у їжі, питті й одягу поміркований, – у способі життя наслідує великого

царя Василя Македонського, як про нього оповідає історія. Всяк, хто його побачить, здивується і скаже: „Так ось це той Хміль, що його слава й ім'я рознеслися по всьому світу!” [2, с. 239].

Описуючи адміністративний устрій Української гетьманської держави, Павло Алепський із захопленням наголошує: „Знай, що у Хмеля тепер 18 полковників, себто башів, і кожний з них кермує багатьома містами та фортецями з безліччю людей. Між ними є чотири або п'ять таких, що мають під своєю владою сорок, п'ятдесят і шістдесят містечок, а обов'язаного до служби війська 60, 50, 40 тисяч; найменший із них має під своєю владою 30, 40 містечок, а війська 30, 20 тисяч. Нижчі від них ступнем мають під владою по 20 містечок кожний і менше, а війська по 20 тисяч і менше. Всі ці тисячі збираються до Хмеля в походи, творячи разом понад 500 тисяч. Вони цілком повиучувані, знають прерізні воєнні штучки. Під цю пору при гетьмані яких 100 тисяч хоробрих молодців, що по-мистецьки їздять і гарцюють на конях. Більшість вояків Хмеля були колись простими селянами, що не мали ніякого воєнного досвіду, але згодом підвчилились. Лише згадані молодці вчилися змалку стріляти з рушниць та з луків, нападати та хоробро воювати. Не забувай, що всі ці вояки не дістають ніякої платні, лише сіють збіжжя кілька хочуть, потім жнуть його і возять додому. Ніхто не бере з них десятин, ні нічого іншого подібного; вони вільні від усього того” [3, с. 270].

Про Україну пише Павло Алепський із захопленням. Уперше вступивши на українську землю у Рашкові над Дністром, П. Алепський зразу помітив високий рівень культури: „Починаючи цим містом, себто по всій Козацькій землі, ми відмітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони за малими винятками, навіть здебільша, їх жінки та дочки вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім цього, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях” [1, с. 128]. В іншому місці зазначає: „Ми в умах дивувались, дивлячись на безліч дітей різного віку, що сипалися мов той мак. Ми відмітили в цього благословенного народу побожність, благочестивість і страх божий, просто напрочуд” [4, с. 157]. Вказуючи, що майже все населення України грамотне, П. Алепський відмічає велику освіченість української верхівки. Серед монастирських наставників є люди вчені, правники, промовці, знають логіку, філософію й пишуть наукові розвідки. „...Є прегарна, славна друкарня, що обслуговує цю країну. Звідси виходять усі їх церковні книги з їх чудовим друком різної форми та кольору, а також рисунки на великих листах замітних місцевостей країн, образи святих, окремі наукові праці та ін.” [5, с. 334].

Павло Алепський звертає увагу на прекрасні будови по всіх містах і містечках та упорядкування їх. Тут є скрізь лазні для мешканців, скрізь на дзвіницях і вежах бачив він гарні годинники, на майданах – водограї. Павло описує все: і вигляд мешканців, і їх одяг, і їжу, і будинки. Високий духовник особливо зацікавлений церковними справами: „Нас привели в величну високу церкву з залізною банею, помальованою гарною зеленою фарбою. Церква дуже простора, вся розмальована, побудована з дерева. В ній багато срібних лампад з прегарними зеленими свічками. Над притвором гарна дзвіниця. В притворі високо загороджена галерея, звернена до головного вівтаря; за нею стоять

співаки та співають із книг із нотами під звуки органів, голоси їх розходяться наче грім. Це місто, перше велике місто в козацькій землі; його дома високі та гарні; вони, здебільша, належали до ляхів, жидів і вірмен; в них багато округлих різноколірних вікон, а над ними висять ікони. Міщани одягнуті в дуже гарне вбрання. Місто має дев'ять церков, напричуд, із високими банями: Воскресення, Вознесення, Трійці, Різдва Богородиці, Успення, св. Михайла, св. Миколая, Чесного Хреста та Великодня, бо ж це місто було осередне і столичне за ляхів і має багато палаців" [6, с. 191–192].

Печерський монастир Павло Алепський описує так: „Довкруги цього монастиря є двадцять три церкви, де відправляють монахи. Ті з них, що стоять серед садів, призначені для мирян... Вся вона (велика церква. – К. Ш.) із каменю й цегли, побілена всередині та знадвору вапном, має високе склепіння і дев'ять високих бань, покритих блискучою бляхою, з дев'ятьма позолоченими хрестами... Церква має чотири вівтарі, найбільший – середній. Над згаданими західними дверми образ Успення Богородиці, праворуч і ліворуч від нього змальовані два князі, що побудували цю церкву... За брамою великої церкви від західної сторони є дві дзвіниці одна проти одної. Вони дерев'яні, високі, чотирикутні. Одна з них дуже висока та вийти на неї, то так, як вийти на мінарет Ісуса в Дамаску" [7, с. 302; 304].

Із описів Павла Алепського постає широка панорама українського життя. „А саме на основі церковного життя виведене ним мистецьке відродження України. Бо ж XVII вік – це доба найвищого розвитку українського будівництва дерев'яних церков і переходу його форм у будівництво кам'яних церков, – зазначав В. Огоновський. – Павло Алепський у своїх записках описав не одну таку мистецьку пам'ятку, що пізніш загинула. Тут і найбільша цінність його записок" [1, с. 127].

Неабияку цінність має „Подорож патріярха Макара" для сирійської, арабської культури. Адже син Сирії Павло Алепський записував з особливою увагою те, що могло зацікавити його земляків. Докладно розповідає про московську гостру зиму, в дуже непривабливих фарбах описує побут у Москві. Незважаючи на те, що патріярх там отримав великі подарунки, Москва їм не сподобалася. Про москалів П. Алепський написав, що вони, від великого до малого, мають п'ятий темперамент, а саме лукавство..., чужинцям нічого не скажуть... „Життя москалів дуже зв'язане, та ніхто з чужинців не може зносити цього, і людині все здається, ніби вона у в'язниці... Цілі два роки в Москві колодка висіла на наших серцях, а розум був стиснутий і пригнічений до безкраю... Зате Козацька країна була для нас начебто нашою рідною батьківщиною, козаки були нашими добрими приятелями та людьми такими, як ми" [18, с. 29]. Двічі Павло Алепський торкається питання, чому у Східній Європі покрівлі нахилені, а в Малій Азії – плескаті, та вияснює як слід, щоб ізсувся сніг. Великі ріки, що він їх може вперше побачив за час подорожі, стають у його уяві ще більшими.

Водяне господарство – це дуже важливе питання для мешканця посушливої країни, розглядає Павло Алепський з особливою увагою. Загалом господарські справи його займають немало. Оповідає він і про хліборобство, і

про садівництво, і про скотарство. Тут знову цікавить його годівля свійських свиней, що їх у Сирії немає.

Павло Алепський не лише подорожник, що прискіпливо придивляється до побаченого та оповідає про нього: він фаховий оповідач, добре володіє образним словом, вміє зацікавити, бо добирає гарну, хоч невибагливу форму, тобто він досить повно виявляє свій публіцистичний хист. Його „описи свіжі, від них чути подув наших степів і лісів, спів дітей, з цих описів б'є радісне творче життя. Часто їх форма поетична, барвиста, немало прегарних порівнянь” [1, с. 127], – так характеризує Володимир Огоновський публіцистичний стиль Павла Алепського. Чи то Павло пише, що іконостас св. Софії чудовий і величавий, новий, чрезмірно великий, глядач з дива не сходить, на нього дивлячись; чи прирівнює Україну до східного гранатного яблука^{*}; чи каже, що від співу хлопчиків колихалися гори та долини; чи врешті дає мальовничу картину лісу, що на його галуззі сніг, наче прана білизна розвішана; чи описує дорогу через Україну, що йшла здебільшого через численних садів, що їм нема ліку, і ланів усякого збіжжя заввишки людини, неначе те море безкрає, широке та довге – все це має пізнавальну, публіцистичну, мистецьку цінність.

Ні величавість Москви, що з нею Київ, як каже Павло Алепський, не міг рівнятися; ні велике значення Москви – цього нового Риму, як його підносять московські патріярхи; ні достойне прийняття патріярха Макара III царем, ні велика милостиня не мали сили послабити любові та захоплення Україною: „О, яка це благословенна країна! Що за благословенний нарід! Який він численний!.. Цієї ночі ми спали на березі ріки, зовсім задоволені та спокійні, бо від тої хвилини, коли ми лише побачили Печерську Лавру, що здалеку виблискувалася своїми банями, та як лише до нас долетіли премилі пахощі цих цвітучих земель, наші душі затремтіли від радощів та втіхи, серця наші порозкривалися, і ми розливалися в подяках Господеві Богові” [18, с. 29]. Але, розповідаючи про українські національно-визвольні змагання, Павло Алепський вклав у свої описи багато народних оповідань, легенд. Істориком він не був. „До того, як кажуть історики (наприклад, російський учений Оболенський), він не вмів дивитися критично на все, що йому оповідали, та кожне оповідання брав за дійсну подію. І над виясненням цих подій у Павла панує серце, а не розум. З розважань Павла проглядає його своєрідний світогляд, перепоєний східним фаталізмом” [1, с. 127], – так оцінював деякі описи у „Подорожі...” Володимир Огоновський.

Безперечно, в описах Павла Алепського чимало і поетичних перебільшень. Наприклад, про дітей в Україні читаємо: „а дітей більше, ніж трави та листя, їх більше, ніж зір на небі та піску в морі”. З другого боку, описи дуже виразні, аж видно, що вони взяті з природи, що вони схоплені безпосередньо, що лише сам автор може так говорити. Є й описи надзвичайно драматичні: „Земля і добич – нам, а полонені вам”, – так змальовано договір

* Гранатне яблуко – ооч гранатного дерева (лат. – *Punica granatum*), невеличкого куща, що цвіте яскочервоним квітом; цей ооч подібний до яблука, невеликий, темночервоний, соковитий; кущ цей походить із Азії, тепер його плекають у південній Європі; оочі були символом (знаком) любові.

козаків з татарами. Створені писемні картини Павла Алепського різнобарвні, наче базарний майдан у Дамаску, гамірні, як купці на нім і живі, як живі рухи східних торговців. А до всього цього додане ще особливе арабське забарвлення. Ахміль, Сайташни, Фишнофаска – це Хмельницький, Сагайдачний, Вишневецький; бисарій, боркоунікос – це писар і полковник; великий бей – це король, позбаша – це сотник, везир – це гетьман і т. ін., а все на те, щоб сирійські араби зрозуміли повість Павла Алепського про далеку, але гарну Україну, „що повна мешканців і замків, як гранатне яблуко зерен”.

„Подорож патріярха Макара” Павла Алепського належить до важливих історичних документів, створених чужинцями, які з різних причин перебували в Україні минулих віків. Українцям цікаво, корисно пізнати як на українську землю, її тодішніх визначних діячів і події дивилися чужі люди. Адже тоді й той образ, що його дає нам історія тих часів, робиться яснішим і зрозумілішим. Тоді нинішнє покоління може безсторонніше ставитися й до самих подій, і до осіб, коли пізнає історію її самих джерел.

Надзвичайно багатим джерелом для пізнання сирійців є фундаментальні праці про культурну спадщину народів Сходу Агатангела Кримського – українського орієнталіста світової слави, який вільно володів більшістю поширених європейських і східних мов, що дало змогу йому залучати до української культури естетичні скарби найвіддаленіших народів. У ньому напрочуд дивно поєднався талант ученого – історика, фольклориста, літературознавця, лінгвіста – з талантом поета і прозаїка.

„Виняткова увага А. Кримського до орієнталістики – не випадкове захоплення своєрідною сферою наукової цілини. Так чи інакше його дослідження підпорядковані науковим аргументаціям про спільність людей усього світу, – підкреслює професор Михайло Веркалець. – Самопожертвування А. Кримського на користь орієнталістики спричинене величезним бажанням наблизити до культури рідного народу скарби народів Сходу. Тому так тісно сплелися його інтереси як дослідника східної культури й української філології” [8, с. 3].

Розмаїта наукова і літературна спадщина Агатангела Кримського щораз більше привертає увагу дослідників. Наприклад, Олег Бабишкін видав нарис „Агатангел Кримський” про життєвий і творчий шлях вченого і поета (1967). У 1974 р. вийшов збірник матеріалів ювілейної наукової сесії АН УРСР, присвяченої 100-річчю з дня народження видатного українського вченого – академіка АН УРСР А. Ю. Кримського. К. І. Гурницький у книжці „Агафангел Ефимович Крымский” (1980) основну увагу приділив його східнодослідницькій діяльності. Професор М. М. Веркалець підготував і видав праці „А. Ю. Кримський у колі своїх сучасників” (1990), „Проблема духовности тюркских народов в исследованиях А. Е. Крымского” (1994), „Нація на ординських володах” (2001). У 1997 р. М. М. Веркалець захистив докторську дисертацію на тему: „Художня та науково-публіцистична орієнталістика А. Кримського у контексті літературного і культурного процесу України II-ої пол. XIX – поч. XX ст.”

Ми у своїй науковій розвідці привертаємо увагу до праць А. Кримського, що стосуються Сирії. У 1896 р. Лазаревський інститут східних мов у Москві скерував молодого вченого А. Кримського у дворічне наукове відрядження до Сирії та Лівану, які належали тоді до Османської імперії. Перебуваючи там, він не тільки вивчає розмаїття арабських говірок, а й працює в архівах, записує казки, прислів'я, приказки, повір'я, звичаї, цікавиться взаєминами християн з мусульманами, збирає відомості про дипломатичні взаємини України зі Сходом. Глибока зацікавленість арабським світом, зокрема Сирією і Ліваном, вилилася у ґрунтовні наукові дослідження „Сирийская литература”, „История новой арабской литературы (XIX – начало XX века)”, „Арабская поэзия в очерках и образах”, орієнтальний роман-трилогію „Андрій Лаговський”, „Бейрутські оповідання”, поетичну збірку „Пальмове гілля”. „Саме цими творами вчений наблизив до України весь арабський Схід” [9, с. 105], – підкреслює професор Михайло Веркалець. Читач побачить у них не тільки екзотичний світ, а й порине у східну філософію, естетичні смаки, звичаї, норми мусульманської релігії. Пізнавши Схід, український читач може порівняти рідне з чужим, збагнути переваги й прорахунки двох світів. Пропагуючи культуру арабів, А. Кримський збагачував культуру українського народу, сіяв вольнодумні зерна, які мали проростати визволенням сирійців і українців від багатовікового колоніального іґа.

Для сирійців і українців цікавим та важливим є кожний науковий, прозовий чи поетичний твір А. Кримського. Осмислюючи історію розвитку сирійської літератури (стаття „Сирийская литература”), А. Кримський зазначає, що початковий період сирійської літератури (II – IV ст.) – православний. Розквіт сирійської літератури (IV – VI ст.) збігається з першими двома віками розділення сирійської церкви на дві ворогуючі гілки – несторіанську і монофізитську. Важкий слід на сирійській нації і літературі залишило мусульманське завоювання. Одна частина сирійського населення добровільно перейшла в мусульманство і зразу ж обарабилася; друга, залишаючись вірною християнству, все ж таки не могла протистояти асиміляційному впливу спорідненої арабської мови і з кожним поколінням щораз більше і більше забувала свою рідну мову. У перші два віки арабського панування (VII – IX ст.) сирійська література була ще досить-таки багатою, особливо духовна. Але, якщо порівнювати її з духовною літературою попереднього періоду, то спостерігається значне пониження, зазначає А. Кримський. Водночас література VII – IX ст. відзначалася особливим скеруванням, яке дає їй право на всевітню подяку: „вона допомогла арабам засвоїти плоди грецької науки і філософії, а араби зберегли це досягнення у вік європейського варварства і невігластва” [13, с. 535].

Свіжий поштовх для розвитку сирійської літератури і журналістики дало визволення з-під турецького поневолення, коли європейський вплив міг вільно проникнути до Сирії, Єгипту, а на заході – в Алжир. У статті „Арабская литература” А. Кримський наголошує, що „нова арабська інтелігенція під впливом європейських ідей звільнилася від схоластики і разом з тим навчилася від європейців високо цінити і гаряче любити свою стару класичну літературу золотого періоду. Поки що літературні працівники поповнюються не стільки

арабами-мусульманами, скільки арабами-християнами; араб-християнин Бутросель-Бистрані склав і енциклопедичний словник на зразок європейських; у руках переважно християнських емігрантів із Сирії знаходиться цікава і багата арабська преса в Єгипті, де панує свобода преси; подавлена турецькою цензурою, арабська преса в Сирії до перевороту 1908 р. була менш цікавою. Із наукових органів важливі „Моктатаф” в Єгипті і науковий орган бейрутських єзуїтів „Матрик” в Сирії. ...Нові арабські літератори, хоч не виділяються у світовій літературі, швидко і неухильно ведуть талановиту арабську расу по шляху зближення з європейською культурою”[13, с. 553].

Із праць Агатангела Кримського, дослідників його спадщини, до яких насамперед належить професор Михайло Веркалець, видно, що А. Кримський був свідком становлення дружніх взаємин Заходу зі Сходом, і добре усвідомлював значення культурних контактів народів Європи й Азії. Він намагався відкрити українському народові досягнення східної цивілізації, відшукати в ній тожонні ідеали, доводячи таким чином спорідненість людських душ незалежно від расової та релігійної приналежності.

У коментарях „З приводу спільних святинь християн та мусульман Сирії” до зібраного фольклору вчений зауважує: „Іслам, як відомо, визнає багато святих людей і Старого й Нового Завіту. Старозавітних патріархів – Авраама, Мойсея, Ісайю та ін. вважають за божественних пророків і мусульмани. Іса, тобто Ісус Христос, теж є для них великим пророком (але не Богом), його мати Діва Марія (Батуль Мар’ям) високо поважана і Кораном, і повсякденною мусульманською практикою. Визнає іслам і християнських великомучеників, які постраждали від язичницьких царів. У повазі там святий Георгій, Сім сплячих юнаків ефеських та ін.” [9, с. 97].

Однак, за законами своєї релігії, в святі християнські храми, в чудотворні ікони, в силу й святість окремих християнських празників мусульманин, власне, не повинен би вірити. Проте в Сирії часто-густо натрапляємо на випадки прекрасного релігійного синкретизму. Віфлеємську печеру, де народився Ісус Христос, зі щирою молитвою на вустах відвідують, наприклад, і мусульмани. Італійський абат Маріта у нотатках за 1860 рік зауважує, що мусульмани приходять сюди, коли хворіють, і вірять, що, ввійшовши до печери босоніж, неодмінно видужають. А польський князь Микола Радзівіл у книзі „Паломництво до святої землі” (Краків, 1628) розповідає, що незадовго до його проходу через Дамаск проїжджала знаменита татарка-пілігримка з величезною челяддю. Але, перш, ніж відвідати Мекку, вона вирішила побувати у Віфліємі, щоб таким чином поклонитися двом святиням.

Певна річ, нічого незвичайного в цьому немає. Адже, підкреслює А. Кримський, Творець як для християн, так і для мусульман – єдиний. Навіть у священних книгах – Біблії і Корані – чимало спільного. Візьмімо хоча б вступну суру („фатіхе”), яка нагадує християнський „Отче наш”: „Хвала Богу, Господові світів, милосердному, милостивому Владиці судного дня! Воістину тобі ми поклоняємось і просимо в тебе помилування. Направ нас на шлях справедливий, на путь тих, до кого Ти милостивий, на кого не гніваєшся і хто не блудить”.

Вияв релігійного синкретизму навіть у наш час заполітизованих релігій можна спостерігати в будь-якій християнській церкві Сирії та Лівану, зокрема в страсну П'ятницю під час обнесення Плащаниці. Бездітні мусульманки переконані, що, пірнувши під Боже покривало, вони здобудуть шанси мати дитину.

Іслам, зазначав А. Кримський, трактують як релігію, що не терпить поруч з собою іншої релігії. А тим часом араби, визнаючи іслам винятковим, вважають себе братами однієї національності з арабами-християнами. А. Кримський наголошував, що краща арабська журналістика та література перебували у той час у християнських руках, становлячи, попри це, гордість всякого мусульманина-араба. І такий висновок вченого не безпідставний. Наприклад, геніальний письменник новітнього часу Михаїл Найме, який, здобувши освіту в Полтавській духовній семінарії, був щирим пропагандистом християнського віровчення і, незважаючи на це, є найулюбленишим письменником усіх арабських мусульман. Ще цікавішою в цьому плані є постать араба Тоуфіка Кезми, вихованця Київської духовної академії, який, залишившись в Україні, викладав арабську словесність у кількох вузах Києва, зокрема в університеті, і разом з А. Кримським переклав українською мовою дослідження Абу-Ходжі Рудраверського про хрещення України-Руси, комплєктував матеріали для дослідження „История новой арабской литературы” тощо. Слушно підкреслює М. Веркалець, що водночас він прославився у себе на батьківщині як неперевершений літературознавець і перекладач.

Сходознавство, українознавство в дослідженнях А. Кримського частогусто підпорядковане художній творчості, зокрема поезії. Письменницькій діяльності А. Кримського передувала копітка праця над арабськими, перськими і турецькими архівами, де зберігалось багато відомостей про взаємини України з Орієнтом, записів східних казок, прислів'їв, повір'їв тощо. Творчий доробок А. Кримського як письменника, за незначним винятком пересипаний східними мотивами, образами, філософською символікою. Чи не найбільше їх у поетичній збірці, що вийшла у Львові в „Українсько-руській видавничій спілці” 1901 р. під назвою „Пальмове гілля. Екзотичні поезії (1898-1901)”.

Відкривається перша частина книги циклом „В горах Ліванських”, започаткованим присвятою І. Франкові – „Всякі пахощі там дишуть”. Вірш, як відомо, побачив світ у ювілейному збірнику „Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності” (Львів, 1898) із супроводом такого змісту: „З тої далекої гарячої Сирії, з тої сторони високих, гордовитих пальм, широколистих бананів і ароматних миртів, лаврів та померанців нехай до Тебе донесеться і мій голос на Твоє свято. Нехай він летить до Тебе на північ, за чотири синіх моря, і зіллється з голосами мільйонів Твоїх прихильників, що кличуть до Тебе із щирого серця:

Слава Тобі, наш Іване Франку!

Слава Тобі, великий руський письменниче!

Слава Тобі, великий руський патріоте!

Слава Тобі, великий слов'янине!” [14, с. 604].

Другий цикл „Самотою на чужині” опубліковано у „Літературно-науковому віснику” в одинадцятій книзі за 1898 р. і присвячений князеві О. Гагарину та його дружині. Поезії, хоч і пройняті тугою за батьківщиною та близькими людьми, дихають на повні груди Сходом. У них – не тільки екзотична лексика, назви квітів та дерев. Український читач мимоволі потрапляє в чарівний світ сирійської весни, де, незважаючи на „жар палючий”, пишно цвітуть банани, „шелестять високі пальми, мирти, фіги і платани”. Не вишукуючи пишних епітетів, А. Кримський просто, але майстерно подає українцям тамтешні картини:

Горді пальми. Думні лаври...

Манячливий кипарис.

Океан тропічних квітів...

Ще й цвіте цитринний ліс...

Живучи в Сирії, А. Кримський назавжди полюбив її природу, людей. Своє захоплення, зливу любові до Сирії висловив так:

Свята моя земле! Мій краю чарівний,

Ти – вічний спогад мій, в тобі я був щасливий...

Порівняймо емоційні, проникливі, щирі слова про Україну Павла Алепського: „О, яка це благословенна країна! Що за благословенний нарід!”.

Агатангел Кримський однаковою мірою любив сирійців, татар, грузинів, як і українців. В одному з віршів циклу „Мусульманський рай” читаємо:

І от, коли я п’ю повітря

Пахучеє весняне,

Із грудей рветься щирий голос:

„Я ваш, о мусульмани!”

У вірші „Сон Христового ворога” А. Кримський закликає до взаємної поваги та релігійної терпимості, бо „Той Бог єдиний, батько він над нами // Він хоче, щоб усі були братами”.

Письменник описує не тільки екзотичні картини природи, а й арабський побут, використовуючи при цьому тубільну лексику в українській транскрипції. Навіть діалоги передано місцевим діалектом, після чого в дужках подається переклад. М. Веркалець зазначає, що така практика в українській літературі не нова, якщо брати до уваги репліки латинською, російською чи французькою мовами, наявні в багатьох письменників. Але то були переважно стійкі словосполучення, переклад яких здійснювався у вигляді підрядників. А. Кримський порушив цю традицію, подаючи їх безпосередньо в тексті.

Під час наукового відрядження А. Кримський зібрав кілька тисяч взірців арабської народної творчості, що згодом використав у власній літературній творчості. Тільки в одному оповіданні „Розтління нравів” натрапляємо на двадцять три сирійських прислів’я. Наприклад, коли сирійці кого лають, то зичать йому: „Бодай твоя хата завалилася!”. А. Кримський у примітці до цього прислів’я говорить: „Хати в Сирії будують не інакше, як із тесаного каміння: згоріти вони не можуть, а завалитися та зруйнуватися можуть”.

Яскравих контурів набирають герої оповідання „Соломоница, або Соломон у спідниці” при вмілому використанні фольклорних засобів.

Пустопорожність фрази однієї з героїнь не була б такою переконливою без арабського прислів'я: „Язик у неї на двадцять чотири метелики”. Бундючність, пихатість Лябібе дотепно передана устами народу: „Її обличчя не засміялося б навіть на тепленький свіжий хлібець”. І якщо читач візьме до уваги, що в Сирії хліб надто швидко висихає, то годі й придумати чогось влучнішого для характеристики Лябібе.

Агатангел Кримський був наділений від природи унікальним даром спостерігача, аналітика, поетичним, художньо-публіцистичним хистом. Читаючи його твори, відчувається, що автор – не випадковий подорожній, а фахівець, знавець культури не лише сирійців, а всього мусульманського Сходу. Його цікавили взаємини між культурами – східною та європейською, у тому числі українською. Досконале знання десятків мов світу, колосальна наукова ерудиція дозволили А. Кримському „зробити великий внесок у культуру багатьох народів, зокрема арабів, – підкреслював С. Шаховський. – Кожна його наукова праця, кожен його вірш відкривали перед людством нові й нові наукові та естетичні обрії” [15, с. 359]. Агатангел Кримський, як підкреслює професор Михайло Веркалець, „за головну мету свого відкриття вважав усунення штучних бар'єрів між народами, що опиралися на вороже й штучне політиканство. У наш час дослідження А. Кримського в галузі арабістики є могутнім фактором налагодження контактів незалежної України з арабським світом” [9, с. 108].

Отже, праці орієнталіста світової слави Агатангела Кримського та „Подорож патріярха Макара” Павла Алепського у контексті нинішніх глобалізаційних процесів, розгулу тероризму спонукають працювати над тим, щоб у мирі та злагоді зберігати і утверджувати „всю поліфонію світу. Саме тоді рух до самовизначення вписуватиметься в загальний плин глобалізації” [17, с. 7]. Адже відсутність рівнопартнерського діалогу не сприяє виникненню синергетичного (додаткового, спільнодіючого) ефекту співпраці світової спільноти. Усім людям треба усвідомити, що ми є жителі однієї планети, що наша цивілізація збереже себе за умови збереження культури, духовності, мови кожного народу.

-
1. *Алепський Павло*. Подорож патріярха Макара // Життя і знання. – 1935. – Ч. 4.
 2. *Алепський Павло*. Подорож патріярха Макара // Життя і знання. – 1935. – Ч. 7/8.
 3. *Алепський Павло*. Подорож патріярха Макара // Життя і знання. – 1935. – Ч. 9.
 4. *Алепський Павло*. Подорож патріярха Макара // Життя і знання. – 1935. – Ч. 5.
 5. *Алепський Павло*. Подорож патріярха Макара // Життя і знання. – 1935. – Ч. 11.
 6. *Алепський Павло*. Подорож патріярха Макара // Життя і знання. – 1935. – Ч. 6.
 7. *Алепський Павло*. Подорож патріярха Макара // Життя і знання. – 1935. – Ч. 10.
 8. *Веркалець М.М.* А.Ю. Кримський у колі своїх сучасників. – К., 1990. – 48 с.
 9. *Веркалець Михайло*. Нація на ординських воловодах. – К., 2001. – 230 с.
 10. *Грушевський М.С.* Історія України – Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. IX. – Кн. 2. – 1997.

11. Дзюба І. Злам тисячоліть: фантом чи реальність? // Універсум. – 2001. – № 1/2.
12. *Ікеда Дайсаку*. Наша цивілізація зуміє створити загальносвітову культуру... // Літературна Україна. – 2001. – 16 серп.
13. *Кримський Агатангел*. Вибрані твори. – К., 1965.
14. *Кримський А. Ю.* Твори в п'яти томах. – Т. 1. – К., 1972.
15. *Кримський Агатангел*. Пальмове гілля. Екзотичні поезії. – К., 1971.
16. *Лизанчук Василь*. Не лукавити словом. – Львів, 2003. – 560 с.
17. *Лильо Т.* Глобалізація комунікаційного простору і процеси національної ідентифікації у посткомуністичному світі: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2001.
18. *Січинський Володимир*. Чужинці про Україну. – Львів, 1991. – 96 с.

SYRIAN-UKRAINIAN BOTH: HISTORICAL, LITERARY, JOURNALISTIC ASPECT

Kamiran Sheykho

*Ivan Franko Lviv National University,
Universytetska Str.1, 79000, Lviv, Ukraine,
Tel. office: (032) 296-47-64
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

It is considered Paul Alepskogo's diary „The traveling of patriarch Makar”, which traveled on Ukraine hetmaning of Bogdan Khmelnytsky, and scientific, prose and poetic compositions of Agatangel Krymskij, which stayed in Syria in 1896-1898 years. On the basis works of P. Alepskogo and A. Krymskogo it is shown both-interest Syrians and Ukrainians by culture, customs, traditions, a life.

Key words: Syria, Ukraine, P. Alepskiy, A. Krymskiy, a life, architecture, publicism, ethnic variety.

*Стаття надійшла до редколегії 19.06.2006
Прийнята до друку 22.06.2006*